

Το θέαμα της πολιτείας

1 ΕΙΝΑΙ «βαρύς» ο τίτλος. Το ξέρω. Λες και προηγουμένως κείμενο που θα προσθέσει μια δική μου φλύαρη «διαμαρτυρία», αλλά μία στις χιλιάδες, για το πανθομολογούμενο κατάντημα της πολιτείας μας. Δεν θα σταθώ όμως στο συνηθισμένο - όχι όμως και άδικο - μοιρολόι. Δεν θα σταθώ στο πασιδίλο, ότι δεν λειτουργεί περίπου τίποτε, ότι κυριαρχεί η αναξιοκρατία, ότι κατοχυρώνεται η αγραμματοσύνη και ότι είμαστε κοινωνία *αλλήλογροθοκοπούμενων*. Θέλω να ψάξω κάτι πιο συγκεκριμένο, θέλω να επιχειρήσω να πω γιατί έχασα την επικοινωνία μου με την πολιτεία μας, αυτήν που καλούμαι ως δάσκαλος να διδάξω, κατά το δυνατόν λειστικά.

2 ΜΗΝ τρομάζεις, αναγνώστη. Δεν θα με μω στα «συνταγματολογικά μου», έστω κι αν αρχίσω τη σκέψη μου από μία φράση του Συντάγματος, αυτή που μιλά για τη «λοική κυριαρχία», δηλαδή για τη «δημοκρατική αρχή» που είναι το θεμέλιο της πολιτικής μας τάξης. Αμφισβητώ τον τρόπο λειτουργίας της Δημοκρατίας μας. Αυτή είναι η θέση μου. Ακούω ήδη τη διαμαρτυρία του αναγνώστη: Πρώτον, «αυτό το ακούμε κάθε μέρα». Δεύτερον, «το ξέρουμε και είναι κοινοτοπία». Απαντώ και στις δύο διαμαρτυρίες:

α) Αυτό, ασφαλώς, το λένε πολλοί. Εγώ όμως προσθέτω: - κυρίως η **εκάστοτε αντιπολίτευση**. Το λένε πολλοί κάθε μέρα και κάθε φορά όταν η πολιτεία μας δεν τους δίνει. Εγώ όμως επειδή δεν μπορώ να πω, πως τεχνικά ή υλικά δεν με βολεύει αυτή η πολιτεία, κι έτσι η διαμαρτυρία μου δεν μπορεί να αποδοθεί στο λεγόμενο «υποκειμενικό παράπονο», επειδή τελικά δεν ανήκω στους «μη προνομιούχους», αποτολμώ τις σκέψεις που ακολουθούν. (Δάσκη πέφτει ούτως ή άλλως κι ό,τι κι αν πεις αλλά και όταν δεν πεις.)

β) Η θέση μου είναι πράγματι κοινοτοπία. Η προσπάθειά μου όμως θα είναι να μιλήσω για την αποξένωση που πολλοί από μας αισθανόμαστε από την πολιτεία μας και να προσπαθήσω μια πρώτη εξήγηση, με βάση κάποιες δικές μου ιωστήσεις.

Οι τύχες της Αμφισβήτησης

3 ΕΙΝΑΙ κι αυτό ένα (νέο) κείμενο Αμφισβήτησης με ανανεωμένη πολιτική στενοχώρια, τώρα με ένα νέο στοιχείο - νομίζω πολύ αλλεπάγειο - την εκρηκτική κορύφωση που πολλοί από μας νιώθουν στην απίστευτη αυτή ελληνική πολιτεία και στους λεγόμενους θεσμούς της. Πριν πολλά χρόνια, στην ίδια αυτή εφημερίδα έγραφα ένα πρώτο κείμενο «Αμφισβήτησης» εκείνης της (τότε) πολιτείας (Μου το είχε τυπώσει και, εκδόσει ένας από εκείνους τους αναντικατάστατους, ο αείμνηστος φίλος Φίλιππος Βλάχος στις εκδόσεις του «Κείμενα» με μια εκδοτική ποιότητα που τελείωσε πια μαζί του). Είχα τότε μιλήσει για κάποια σύγκρουση της συνείδησής μου με τις ρίζες μου που νομίζω πως ατέθη υπέρ της πρώτης.

Μάλλον έτσι πρέπει να ήταν, διότι αισθάνθηκα τις συνέπειες: η συντήρηση με είδε σαν εχθρό και το αριστερό μας κίνημα ως ύποπτο. Έγραψα, λοιπόν, τότε πως η δεξιά πολιτεία είχε εκτοπίσει την Αμφισβήτηση στην παρανομία, στο μέτρο δέβαια που στρεφόταν ενάντια στα στηρίγματά της. Μετά την «Αλλαγή» και αργότερα, με την συγκρότηση μιας «ανανεωμένης Αριστεράς» ή μεν Αμφισβήτησης της «αλλαγήνης πολιτείας» και της «ανανεωμένης κοινωνίας» έγινε νόμιμη, (κάπου έπρεπε να φανεί η διαφορά από το παρελθόν). Όμως εξότωναν ηθικά τους Αμφισβητίες, εκτός εκείνων που στεγάζονταν στα μεγάλα σπείρια και φορούσαν μία από τις στολές του νέου (προδεδειγμένου) κατεστημένου. Η Αμφισβήτηση έτσι από παράνομη έγινε ύποπτη. Τώρα μπαίνουν σε μία τρίτη φάση: όχι μόλις τώρα αλλά καιρό τώρα! Αυτήν προσπαθώ να διατυλώω, σήμερα σε μια πρώτη γραφή.

4 ΑΥΤΑ που θα πω είναι λιγότερο κάποιες σκέψεις και περισσότερο κάποιες πρώτες αισθήσεις. Το λέω αυτό γιατί θεωρώ την αίσθησή μας από τη φύση της πιο έντιμη υπόθεση από τη σκέψη μας. Η δεύτερη κάνει όλες τις δουλιές, ακόμη ή και κυρίως τις δρώμενες. Η πρώτη όχι.

Κοντά στην τρέλα

5 ΑΣ γυρίσουμε, λοιπόν, στο κύριο ερώτημα: τι συμβαίνει επιτέλους και έχω, όσο πάει περισσότερο την αίσθησή πως αυτή η πολιτεία δεν με αφορά; Το είπα και σε κάμποσους από εκείνους που κι αυτοί κυκλοφορούν χωρίς τις κυρίαρχες φανέλες και μου είπαν: «ούτε κι εμάς». Σίγουρα εδώ λες: «Επ' αυτού γράφει κανείς διόλο». Ή λες: «Μην το ψάχνεις, γιατί θα τραλαβείς». Το πρώτο το αφήνω για αργότερα. Το δεύτερο είναι αλήθεια. Το πόσο κοντά στην τρέλα μας έφερε η πολιτεία μας είναι θέμα που για λόγους δικής μου ισορροπίας δεν ψάχνω.

6 ΣΥΝΕΧΙΖΩ, λοιπόν, κάποιες παρατηρήσεις που δίνουν το πλαίσιο, μέσα στο οποίο κινείται η αναζήτησή μου: Στην πολιτεία μας πηδαν ο διάλογος για τα καίρια. Οι λίγοι με την πολλή δύναμη δεν τον χροιάζονταν πια. Και οι περιθωριακοί συζητούν τον ακοιμήτο. Το «πλάνο» ο διάλογος διατυπώνεται αναλυτικά και ως εξής: *χημαχία αναξιοπιστίας λόγω, ανατολή του ασπιορισμού της θεομακάκια καταχρηστικής αγραμματοσύνης, και*

6... Τα τελευταία χρόνια παίχτηκαν σημαντικά έργα. Μας έχουν μείνει αλησμόνητα αρκετά από αυτά: «Ο σοσιαλισμός», «Η κάθαρση» (σε σιριαλ λόγω διάρκειας), «Το ανεξάρτητο συνδικαλιστικό κίνημα» (θέμα επιστημονικής φαντασίας), «Πολιτική και χρήμα» (νέο Ριφιφι μέρος Α - το Β μέρος έχει παραγγελθεί στην Αμερική και γυρίζεται). «Είμαι ο πρώτος» - από το σημειωματάριο ενός Προέδρου (θεσμική σάτιρα με χάπι-εντ), «Η παιδεία μας» ή «Αχ, τα παιδιά μας» (δεν θυμάμαι τον ακριβή τίτλο), «Οι Βασιλείς ξανάρχονται» (Γκραν-γκινιόλ, απαγορευμένο για τους κάτω των 70 ετών), «Ο δικαστής που δικάζει αντί να δικάζεται» (αυτό άρχισε να παίζεται με πρωταγωνιστή έναν «ερυθρόδερμο»)...

δέβαια: η εντύπωση δίνει τη θέση της στον εντυπωσιασμό, η σκέψη στο σόφισμα, η σαφήνεια (που σημαίνει πνευματική γενναϊότητα) στον ακαταλαβισμό (που σημαίνει πνευματική δειλία) των γνωστών και όχι λίγων σολταδόρων του δημόσιου λόγου). Τέλος, η αντιπαράθεση έδωσε τη θέση της στη λάσπη (ή στον εκδίασμό) και η πολιτική στο φόνο. Αυτό το τελευταίο προϋποθέτει ιδίως υψηλής ανθρώπινης με εκείνους του προτελευταίου. Μόνο που οι τελευταίοι «τολμούν» περισσότερα:

Δημοκρατία - πασπαρτού

7 ΜΕΣΑ σε αυτό το πλαίσιο, όλοι μιλάνε για «Δημοκρατία» ή για πιο «σοφιστικά» - για «δημοκρατικές διαδικασίες». Κυρίως δέβαια μιλάνε οι ημιαβείς, οι νάρκισσοι, οι δημαγωγοί και από αυτούς φωνασκούν ιδιαίτερα ηθιαστικά εκείνοι που, όταν στη χώρα η δημόσια επίκληση της Δημοκρατίας ήταν επικίνδυνη, ήταν ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΙ, κρυμμένοι, με όχι πολύ καθαρά εσώρουχα - από το φόβο. Μιλάνε δέβαια (δυστυχώς) και κάποιοι - εντυχώς λίγοι - που ήταν σύμβολα τότε, αλλά εξέλαβαν την τότε προσφορά τους ως σημερινό τους δικαίωμα να υβρίζουν ή (και) να δέρνουν, ή (και) να απειλούν, σε συμμαχία με ό,τι κακό υπάρχει στο χώρο τους.

Κι αυτοί λοιπόν τη «Δημοκρατία» χρησιμοποιούν, σε συνδυασμό με μία ιδιαίτερα δύσοσμη (ροβεσπεριανή) ηθικολογία. Εκτός από αυτούς τους «εκλεκτούς», μιλάνε δέβαια και τα κόμματα, οι «συνδικαλιστές», οι «διανοουμενίζοντες», με θεολογική ή σοσιαλιστική ή ανανεωτική σφραγίδα. Έτσι, όλοι αυτοί μαζί, κατάντησαν τον όρο «Δημοκρατία» πασπαρτού χρήσιμο για την «θεμελίωση» κάθε λογής ανομίας, αυθαιρεσίας ή και ασχημίας. Πάντα δέβαια με λόγο γλωσσικός «ενπρεπής», «επιστημονικό» και μερικοί με την εμυτική επίκληση του εξεπτελισμένου στα «χέρια» τους Θεού. Έτσι οι «πλειοψηφίες» συχνά εκδιάζονται και μετά καθαγιάζουν όλα εκείνα, για την καταπολέμηση των οποίων έγιναν οι αγώνες για τη Δημοκρατία. Δεν έμεινε τίποτε, με τίποτε όρθιο.

8 ΜΕΣΑ, λοιπόν, σε αυτή την πνευματική αναρχία, μέσα στην οργανωμένη σύγχυση και αντίσταση των εννοιών, με ακουγόμενο λόγο τον λόγο των ψευδώνυμων, των συνθημάτων και - στην καλύτερη περίπτωση - των σοφισμάτων, «πληγή κάθε εξουσίας» - έτσι λέει το Σύνταγμα μας - «είναι ο λαός». Συγκρατώ τα «γέλια» μου για να συνεχίσω ένα συλλογισμό που δεν είναι για γέλια: ο «λαός» - δηλαδή εμείς όλοι - ακόμη και εκείνοι που δεν φορούμε καμιά από τις τρεις επίσημες φανέλες - για να μπορέσει να «αποφασίσει», δηλαδή να είναι κατά κάποιον τρόπο πηγή εξουσίας - πρέπει να μπορεί να γνωρίζει αυτά που συμβαίνουν στην πολιτεία του, πρέπει να μπορεί να πληροφορείται το περιεχόμενο των συντε-

Ο κ. Δημήτρης Τσάτσος

λούμενων συγκρούσεων. Γι' αυτό και τα δηλούμενα σε αυτόν πρέπει να έχουν σχέση με τα νοούμενα. Γι' αυτό και η λειτουργία της Δημοκρατίας έχει δύο συνιστώσες: πρώτον, την αρχή της πλειοψηφίας και δεύτερον την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών, την ελεύθερη πληροφορία, δηλαδή την ορατότητα των συντελούμενων και την αναγνωσιμότητα του πολιτικού λόγου. Το πρώτο (η αρχή της πλειοψηφίας) χωρίς το δεύτερο καθιστά - όπως είπαμε - τη Δημοκρατία πασπαρτού.

Ο λαός ως πελάτης

9 Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ εικόνα των διαφόρων πολιτειών είναι λίγο πολύ η ίδια: από τη μια οι λίγοι με την πολλή δύναμη και, από την άλλη οι πολλοί, εύπιστοι θεατές, που παρακολουθούν μια παράσταση - ένα θέαμα - όπου παίζονται κάποιες ρόλοι: κομματικοί, δικαστικοί, κοινοβουλευτικοί, πανεπιστημιακοί, συνδικαλιστικοί, πολιτιστικοί. Κάπου-κάπου - όπως στα μοντέρνα θέατρα - προβλέπεται και η συμμετοχή των θεατών. Δέβαια: Η συμμετοχή προβλεπόμενη στο σενάριο, και επομένως ελεγχόμενη. Αλλιώς θα είχαμε... αναρχία στην παράσταση.

10 ΟΛΑ τα δημόσια θέαματα - όλες οι πολιτείες εννοώ - δεν είναι ολότελα ίδιες. Υπάρχουν και πολιτείες όπου οι λίγοι με την πολλή δύναμη σέβονται ως ένα σημείο τους θεατές - πολίτες και πελάτες τους. Έτσι και σε μας: και εκλογές γίνονται και μάλιστα διαδικαστικά αδιάβλητες, και δικαστήρια υπάρχουν που σε όχι περιπτώσεις δικάζουν αμερόληπτα, και διαιτησίες υπάρχουν και ήσυχος κοίμασος, και ήσυχος - όχι όμως πάντα και μόνος - τηλεφωνεί. Φτάνει δέβαια να σέβεται, ως πελάτης, τους κυρίως του μαγαζιού, δηλ. το γκοβέρο, τον τύπο της Εκκλησίας, τους κομματικούς μηχανισμούς κ. τλ. Έτσι και παραφερθείς, του μαγαζιού «αμύνεται» αμειλίχτα. Διότι αλλιώς θα κλείσει.

11 ΜΕΤΑ μάλιστα την κατάρρευση των ανταρχικών καθεστώτων στην Ανατ. Ευρώπη, οι δημοκρατικοί θεσμοί και απλώνονται και στερεώνονται. Το είπε και η Αριστερά μας: «Όχι δέβαια αμέσως. Τότε με τα γεγονότα της Ρουμανίας και πριν του Πεκίνου ήθελε - υπεύθυνη καθώς είναι - συμπληρωματικές πληροφορίες. Όταν ήρθαν κι αυτές, απαλλαγμένα εντυχώς από κάθε σχετική αμφιβολία. Καλό αυτό, γιατί δεν υπάρχει χειρότερο πρόβλημα από την αμφιβολία.

Οι λίγοι με την πολλή δύναμη

12 ΠΡΟΧΩΡΩ ένα θέμα παραπέρα. Αυτό που παίζεται μπροστά στα μάτια των θεατών (ανάλογα με το πρόγραμμα της

βραδιάς: εκλογές, απεργίες, δίκες, αντιπολίτευση, πανεπιστημιακή ζωή κ.ο.κ.) τι είναι; Είναι το συμβαίνον στην πολιτεία ή καλύπτει *έτερα*, που συμβαίνουν και που για να συνεχίσουν να συμβαίνουν προϋποθέτουν ως χώρο ανάπτυξης το αόρατο παρασκήνιο. Ποιοι είναι οι «λίγοι με την πολλή δύναμη»; Τους βλέπουμε; Είναι σωστή η αίσθησή μας, ότι κάποιες επιτέλους επιλογές μας, σύμφωνα με τους κανόνες του μαγαζιού έχουν μία δεσμευτικότητα; Για να το πω λίγο διαφορετικά: Σας έχει τύχει ποτέ να παραγγείλετε ένα αυτοκίνητο με το τιμόνι αριστερά, και να σας παραδώσουν αυτοκίνητο με το τιμόνι δεξιά και να επιχειρήσουν μάλιστα να σας πείσουν πως το τιμόνι βρίσκεται αριστερά και πως εσείς είστε ή μύωψ ή στενόμεναλος; Εμένα μου έχει τύχει. Και το χειρότερο: Ξαναγόρασα και δεύτερο από τους ίδιους και συνέθη το ίδιο. Οπότε λες: φταίει το μαγαζί ή ο πελάτης;

Έργα αλησμόνητα

13 ΜΕ όσα είπα, δεν θέλω να υποτιμήσω τα θέαματα που μας προσφέρει η πολιτεία μας. Προσφέρει θέαμα «δυνατό» - όπως θα έλεγαν νέοι ελληνομαθείς του γλωσσικού ρεαλισμού. Τα τελευταία χρόνια παίχτηκαν σημαντικά έργα. Μας έχουν μείνει αλησμόνητα αρκετά από αυτά: «Ο σοσιαλισμός», «Η κάθαρση» (σε σιριαλ λόγω διάρκειας), «Το ανεξάρτητο συνδικαλιστικό κίνημα» (θέμα επιστημονικής φαντασίας), «Πολιτική και χρήμα» (νέο Ριφιφι μέρος Α - το Β μέρος έχει παραγγελθεί στην Αμερική και γυρίζεται), «Είμαι ο πρώτος» - από το σημειωματάριο ενός Προέδρου (θεσμική σάτιρα με χάπι-εντ), «Η παιδεία μας» ή «Αχ, τα παιδιά μας» (δεν θυμάμαι τον ακριβή τίτλο), «Οι Βασιλείς ξανάρχονται» (Γκραν-γκινιόλ, απαγορευμένο για τους κάτω των 70 ετών), «Ο δικαστής που δικάζει αντί να δικάζεται» (αυτό άρχισε να παίζεται με πρωταγωνιστή έναν «ερυθρόδερμο»).

14 ΑΥΤΟ και άλλα πολλά είναι το πλούσιο θέαμα της πολιτείας μας. Ποιο όμως είναι το καίριο θέμα που κρύβει το θέαμα αυτό. Ποιοι διαλέγουν τα έργα; Ποιοι καθορίζουν τη χρονική σειρά των παραστάσεων; Γιατί; Βέβαια ένα μου μοιάζει δέβαιο: η προσπάθεια των «λίγων με την πολλή δύναμη» να σταματήσουν το βλέμμα μας στο θέαμα για να ψάξουμε το θέμα. Τα θέαματα όμως διασκεδάζουν τους λίγους αλλά δεν τους πείθουν. Ίσως όμως και να τους αποχανώνουν.

15 ΓΙΑ να τελειώνω: Με ανησυχεί το γεγονός, ότι έχουμε πειθαρχήσει ως πολίτες, στη λογική του θεάματος, του θεατή, του πελάτη. Το χειρότερό μας, μας το ερμηνεύουν ως επιδοκιμασία των συντελούμενων. Αλλά πως να επιδοκιμάσουμε κάτι που δεν ξέρουμε; Το πολύ να επιδοκιμάζουμε ως θεατές το παίζόμενο.

Μετέχουμε στις κωμωδίες

16 ΥΠΑΡΧΟΥΝ κάποιες αγοραίες εκφράσεις που είναι περίπου αναντικατάστατες. Θα χρησιμοποιήσω με την άδεια του αναγνώστη μία: έχω την αίσθηση, πως ποιος λίγο ποιος πολύ *όλοι τους μας δουλεύουν άσχημα*. Το κακό όμως δεν είναι αυτό. Διερωτώμαι δηλαδή μήπως αυτό αποτελεί και για μας τον Ιθαγενή την πιο ξεκούραστη λύση. Μήπως το «οικείο» πρωτόβλημα πέρασε στη φιλαθλή πολιτεία μας; Για να το πω λίγο πιο «λόγια», όπως «αμύζει» στο επάγγελμά μου: Η Δημοκρατία έχει επώδυνες προϋποθέσεις: χρειάζεται ορατότητα. Η ορατότητα γεννά το διάλογο. Ο διάλογος σπρηίζει τη γόνιμη διαφωνία.

17 ΔΕΝ είμαι ούτε εγώ αθώος. Σε τέτοιες κατάντιες άλλωστε αθώοι δεν υπάρχουν. Κι εμείς του περιθωρίου παίζουμε, κάπου, το παιγνίδι τους. Μετέχουμε στις εικονικές τους διαδικασίες, στην κωμωδία των διαλόγων τους, της «πνευματικής» και «πανεπιστημιακής» τους ζωής. Παρασυρόμεθα και επιχειρηματολογούμε. Δεν είχα δικαίωμα να αποσυρω τις τύψεις μου. Από την άλλη είναι ο δρόμος της σωπής. Ποιος τον μπορεί, Εγώ όχι.

18 ΤΕΛΙΚΑ, όμως, αναρωτιέμαι: Πού θα πάει αυτή η ελληνική περίπτωση; Σφαίρα είναι και γυρνά. Δεν θα έρθει η ώρα που αυτά τα θέαματα θα εξαντληθούν; Τότε χωρίς το θέαμα να σκεπάζει τα θέματα, θα έρθει η ώρα να ξεκαθαριστούν κάποιοι λογαριασμοί, όχι μόνο με αυτούς που οργάνωναν τα θέαματα. Κυρίως, θα έλεγα, με αυτούς που δέχτηκαν να παίζουν τους ρόλους. Εννοώ όλους. Εννοώ και μένα.

Και εκ μέρους πολλών κουρασμένων θεατών, ευχαριστώ «ΤΑ ΝΕΑ» για την ενεργική δημοσίευση ενός κειμένου που ίσως φαίνεται αλλά δεν είναι σατίρα.

Σημ. των «ΝΕΩΝ»: Οι υπεύθυνοι ενέθυσαν στο κείμενο από τη σύνταξη της εφημερίδας.

☆ Ο κ. Δημήτρης Τσάτσος είναι καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών και Πρόεδρος της Ένωσης Ελλήνων Συνταγματολόγων.